

BAHOLANADIGAN MAJBURIYATLAR, SHARTLI AKTIVLAR VA SHARTLI MAJBURIYATLAR AUDITI

U.A.Shirinov – SamISI, PhD.

A.A.Amonov – SamISI, katta o'qituvchi

B.Toxirov – SamISI magistranti

Annotatsiya: Maqolada baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar auditini tashkiliy asoslari, o'tkazish ketma ketligi, audit o'tkazish rejasi hamda dasturini ishlab chiqish bo'yicha masalalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar audit ketma ketligi, audit rejasi, audit dasturi.

Аннотация: В статье описаны организационные основы проведения проверки оценочных обязательств, условных активов и условных обязательств, последовательность проведения, разработка плана и программы проверки.

Ключевые слова: Ценные обязательства, условные активы и условные обязательства, последовательность аудита, план аудита, программа аудита.

Abstract: The article describes the organizational basis of the audit of assessed liabilities, contingent assets and contingent liabilities, the sequence of conducting, the development of the audit plan and program.

Key words: Valuable liabilities, contingent assets and contingent liabilities, audit sequence, audit plan, audit program.

Baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarni auditorlik tekshiruvdan o'tkazish mijoz korxonada faoliyati umumiy auditning bir qismi hisoblanadi. Uning maqsadi buxgalteriya hisoboti baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarning ishonchliligi to'g'risida fikr shakllantirish va korxonada baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar bilan bog'lik muomalalarni hisobga olish hamda soliqqa tortish uslubiyotini tashkil etishning O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan me'yoriy xujjatlarga hamda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqligini aniqlashdan iborat.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'z faoliyatini quyidagi iqtisodiy sub'ektlar va davlat muassasalari bilan munosabat asosida yuritadi:

- ❖ mol etkazib beruvchilar va pudratchilar;
- ❖ xaridorlar va buyurtmachilar;
- ❖ turli debitorlar va kreditorlar;
- ❖ hisobdor shaxslar;
- ❖ banklar;
- ❖ soliq idoralari;
- ❖ investorlar va boshqalar.

Yuqorida keltirilgan sub'ektlar bilan munosabatlar o'zaro hisob - kitob operatsiyalariga asoslanadi. Korxonada hisob – kitob operatsiyalari esa debitorlik va kreditorlik qarzlarini so'ndirish asosida yuzaga keladi.

Ushbu operatsiyalar quyidagi xarakterga ega: (1) mol etkazib beruvchilar va pudratchilar bilan – korxonada xarid qilgan tovar-moddiy zahiralari, xizmatlar va

boshqa qiymatliklar yuzasidan; (2) xaridorlar va buyurtmachilar bilan – korxonada ishlab chiqarib sotgan tayyor mahsulot va ko'rsatgan xizmatlar yuzasidan; (3) hisobdor shaxslar bilan – xizmat safari va shu kabilar yuzasidan; (4) banklar bilan – korxonada olgan kredit vaular bo'yicha hisoblangan foiz to'lovlari yuzasidan; (5) soliq idoralari bilan – davlat byudjetiga o'tkazilishi lozim bo'lgan soliq to'lovlari yuzasidan; (6) investorlar bilan – investitsiyalar jalb etilishi va ular bo'yicha hisoblangan dividendlar yuzasidan hisob kitoblar va boshqalar.

Korxonalarda hisob – kitob operatsiyalari quyidagi usullarning biri asosida amalga oshiriladi:

- naqd pulsiz hisob-kitob usuli;
- naqd pul bilan hisob – kitob usuli;
- o'zaro hisob-kitoblar usulida (agar tizim ichidagi hisob-kitoblar mavjud bo'lsa).

Hisob – kitoblar yuzasidan audit tekshiruvining bosh maqsadi – korxonada operatsion yil davomida iqtisodiy sub'ektlar bilan amalga oshirgan operatsiyalari natijasida yuzaga kelgan debitorlik va kreditorlik qarzlari va ular bo'yicha yuqorida keltirilgan usullar asosida hisoblashlar BHMSga asosan, o'z vaqtida, to'g'ri va to'liq tartibda moliyaviy hisobotlarda aks ettirilganligiga ishonch hosil qilishdan iborat. Ushbu jarayonda auditor tomonidan audit tekshiruvidan o'tayotgan korxonaning debitorlik va kreditorlik qarzlari qonuniy asosda vujudga kelganligi, qoplanish imkoniyatining mavjudligi (haqiqiy qiymatda aks ettirilganligi), korxonada egaligidagi kredit mablag'lari kreditorlar bilan kelishilgan maqsadlarga, qonunni chetlamagan holda sarflanayotganligi, shuningdek, kredit summasi va kredit bo'yicha hisoblangan foizlarning o'z vaqtida qaytarilish imkoniyati o'rganiladi va baholanadi.

Auditor tomonidan hisob – kitob operatsiyalarini audit tekshiruvidan o'tkazish jarayonida alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan masala – korxonada va “bog'liq taraflar” o'rtasida amalga oshirilgan operatsiyalar hisoblanadi. Chunki, bu tur operatsiyalar ba'zan qarz beruvchi (korxonada)ning emas, balki qarz oluvchi (rahbariyat)ning manfaatini ko'zlab, korxonada uchun foydasiz shartlar asosida amalga oshirilgan bo'lishi va bu qarzlarning qaytarilishi rahbariyat “ixtiyoriga havola” etilgan bo'lishi mumkin. Bu esa korxonada moliyaviy hisobotlarida firibgarlikka yo'l qo'yilish ehtimolini oshiradi.

Hisob – kitob auditini o'tkazish jarayonida auditor vazifalari qatoriga balans hisobotida aks ettirilgan debitorlik va kreditorlik qarzlari va ular bo'yicha hisob-kitoblar summasi to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilish bilan bir qatorda, balans hisobotining shu elementlar ishonchli bo'lishi va moliyaviy hisobotda to'g'ri aks ettirilishini ta'minlashi lozim bo'lgan ichki nazorat tizimining sifatini tekshirish va baholash ham kiradi. Chunki, hisob-kitoblar yuzasidan oqilona ichki nazoratning tashkil etilishi hisob-kitob va shartnomaviy intizomning mustahkamlanishiga, debitorlik va kreditorlik qarzlari bo'yicha hisob kitoblarning o'z vaqtida amalga oshirilishiga xizmat qilish orqali, korxonada egaligidagi joriy aktivlarning yuqori aylanuvchanligini ta'minlashga, xaridorlar va mol etkazib beruvchilar bilan o'zaro ishonchga asoslangan, uzoq muddatli munosabatlarni o'rnatishga va shu orqali korxonada moliyaviy holatini yaxshilashga imkoniyat yaratadi.

Hisob – kitob operatsiyalari yuzasidan audit tekshiruvini o'tkazish jarayoni umumiy ko'rinishda quyidagi olti bosqichdan iborat:

-debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda ular bo'yicha hisob- kitoblarga nisbatan samarali ichki nazorat tizimining tashkil etilganligini tekshirish va uning sifatini baholash;

-buxgalteriya tizimi ma'lumotlari va moliyaviy hisobotlarda aks ettirilgan debitorlik va kreditorlik qarzlari haqiqatdan ham mavjud va ular bo'yicha hisob-kitoblar haqiqatdan ham ro'y berganligiga ishonch hosil qilish;

-debitorlik va kreditorlik qarzlarning barchasi to'liq hisobga olinganligini tekshirish;

-debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda ular bo'yicha hisob – kitob operatsiyalari yuzasidan arifmetik amallar to'g'ri bajarilganligini o'rganish;

-balans hisobotida debitorlik va kreditorlik qarzlari haqiqiy qiymatida aks ettirilganligini baholash;

-balans hisobotida debitorlik va kreditorlik qarzlari to'g'ri guruhlashtirilganligiga va agar zarurat bo'lsa, ular bo'yicha zaruriy qo'shimcha ma'lumotlar ilovalarda to'liq va to'g'ri keltirilganligiga ishonch hosil qilish.

Debitorlik qarzlarning amalda mavjudligi yuzasidan audit tekshiruvi korxonaning debitorlik operatsiyalari bo'yicha hujjatlashtirish tizimi vahujjatlarga nisbatan ichki nazorat tizimini o'rganishni ham o'z ichiga oladi.

Debitorlik va kreditorlik qarzlarning to'liq hisobga olinganligini tekshirish operatsion yil yakunida va keyingi operatsion yil boshida sodir etilgan operatsiyalarning joriy va keyingi operatsion yil moliyaviy hisobotlarida to'g'ri keltirilganligini tekshirishni va shuning asosida joriy yilda sodir etilgan operatsiyalar shu yil hisobotlarida ko'rsatilganligini tekshirishni nazarda tutadi.

Debitorlik va kreditorlik qarzlari haqiqiy qiymatida aks ettirilganligini audit tekshiruvidan o'tkazganda auditor avvalo bu qarzlarning qoplanish imkoniyatini baholashi va "shubhali qarzlarni bo'yicha rezerv" schyotiga o'tkazilishi lozim bo'lgan summani aniqlashi yoki bu schyotga o'tgan summa qanchalik asosli ekanligini tekshirishi lozim.

Balans hisobotlarida keltirilgan debitorlik va kreditorlik qarzlari moliyaviy natijalarda keltirilgan daromad va xarajat elementlari bilan ham bog'liq bo'lganligi sababli, debitorlik va kreditorlik qarzlari bo'yicha hisob – kitoblarni tekshirish jarayonida auditor moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotni ham tekshirib boradi. Shu sabab, hisob – kitob operatsiyalari yuzasidan audit tekshiruvining asosiy manbalari buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlar va shu hisobot ma'lumotlarining to'g'riligini tasdiqlovchi birlamchi hujjatlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. «Auditorlik faoliyati to'g'risida» O'zbekiston Respublikasining 25.02.2021 y. O'RQ-677-sonli Qonuni

2. Urazov K.B., Po'latov M.E. Buxgalteriya hisobi. Darslik. –T.: «Innovasion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020, 564 bet.

3. Аудит. Ўқув қўлланма /Тўлахўджаева М.М., Жўраев Т.И, Гулямова Ф.Г.ларнинг умумий таҳрири остида. – Т.: БАМА нашр. Маркази. 1 том
4. Дустмуродов Р.Д. Аудит асослари. Дарслик. : Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003;
5. Туйчиев А.Ж. Мажбуриятлар бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилининг назарий методологик муаммолари. Диссертация. и.ф.д. – Тошкент. 2011. 71-б.
6. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. – Т.: Молия, 2003
- 7.Djabbarova, Ch., & Abdullayeva, N. (2022). BHMS va MNXS konvergentsiyasi sharoitida majburiyatlar hisobini takomillashtirish. *Novyye Uzbekistan: uspeşhnyy mejdunarodnyy opyt vnedreniya mejdunarodnyx standartov finansovoy otchetnosti*, 1(5), 266-269.